

WYBRANE GATUNKI DWULIŚCIENNYCH ZBOŻOWYCH CHWASTÓW SEGETALNYCH W POLSCE

Flora polskich wsi ulega zmianom na naszych oczach. Coraz wyższa kultura rolnictwa, udoskonalenie metod zwalczania chwastów w uprawach oraz coraz powszechniejsze ich stosowanie przyczynia się do zanikania pewnej grupy roślin, która jeszcze kilkanaście lat temu była często widocznym elementem krajobrazu polskiej wsi. Tą grupą są tzw. chwasty segetalne, czyli rośliny pól uprawnych.

Należą do tej grupy gatunki cechuje zwykle cykl życiowy podobny do roślin uprawnych wśród których żyją. Większość z nich nie należy do rodzimych gatunków naszej flory. Zostały zawleczone na obszar Polski przed 1500 rokiem naszej ery. Rośliny te nazywamy archeofitami, a chwasty do nich należące – archeofitami segetalnymi. Są zwalczane gdyż wpływają negatywnie na uprawy, wielkość plonów, często mogą być trujące dla zwierząt. Jednak ich obecność ma też pewne zalety. Pomijając aspekt krajobrazowy roślinność segetalna może ze względu na różnorodne wymagania siedliskowe być wyznacznikiem jakości i żyzności gruntów. Część z nich to cenione dawniej rośliny lecznicze.

Przybyły do nas z różnych zakątków świata. Większość z nich pochodzi z obszaru śródziemnomorskiego lub z terenów południowo – wschodniej Azji, gdzie udomowione zostały pierwsze zboża. Wraz z rozprzestrzenianiem się człowieka przybyły one na tereny dzisiejszej Europy. Wraz z nimi nowe tereny zdobywały towarzyszące im rośliny segetalne.

W niniejszym artykule omówione zostaną najbardziej charakterystyczne chwasty segetalne charakterystyczne dla upraw zbożowych, zarówno te które są jeszcze często spotykane, jak i te prawie już w Polsce nie notowane.

Jednym z najczęściej występujących na polach chwastów jest powszechnie znany, pochodzący z wschodnich terenów morza śródziemnego mak polny *Papaver rhoeas* o czerwonej, czteropłatkowej koronie. Jest rośliną azotolubną, kwitnącą od maja do sierpnia. Rośnie głównie w uprawach zbóż ozimych, ponadto związany jest z roślinami okopowymi, miedzami, przydrożami oraz miejscami ruderalnymi. Często spotkać można podobny do niego mak wąpłiwy *Papaver dubium* oraz mak piaszkowy *Papaver argemone*. Gatunki te różnią się między sobą kształtem torebki.

Drugim często do dziś spotykanym gatunkiem segetalnym jest kwitnący na niebiesko chaber bławatek *Centaurea cyanus*. Podobnie jak mak polny preferuje

uprawy zbóż, a także nieużytki, przydroża i ugory. Kwitnie od czerwca do września. Jest wskaźnikiem gleb ubogich w wapń. Ma zastosowanie jako surowiec zielarski oraz w kosmetyce. Dawniej służył do wytwarzania niebieskiego barwnika. Ma pochodzenie północnośrodkomorskie, najprawdopodobniej rozprzestrzenił się w środkowej Europie już w neolicie.

Częstym gatunkiem występującym w uprawach zbożowych, dziś już coraz rzadszym jest kąkol polny *Agrostemma githago*. Podobnie jak opisany powyżej mak i chaber pochodzi z obszaru morza śródziemnego. Kwitnie na fioletowo-różowo w okresie od czerwca do lipca. Jest rośliną silnie trującą. Rozprzestrzenia się wraz z ziarnem zbóż, dojrzewając w tym samym co one okresie. Ze względu na coraz skuteczniejsze metody czyszczenia ziarna jego liczebność szybko maleje. Autor artykułu, wykonujący w latach 2009–2011 pracę magisterską dotyczącą flory 25 km² stricte rolniczego terenu doliny Wisły w okolicach Połańca nie odnalazł go na żadnym stanowisku, mimo, iż z ustnych informacji mieszkańców wynikało, że jeszcze w latach 90 był częstym gatunkiem.

Bardzo rzadkim już gatunkiem jest miłek letni *Adonis aestivalis*. Kwitnie na wiosnę, od maja do czerwca. Preferuje miejsca ciepłe, bogate w węglan wapnia. Spotykany jest w uprawach zbóż, ugorach a także na murawach kserotermicznych. Najczęściej spotykany jest na Wyżynie Małopolskiej oraz Lubelskiej. Pochodzi z obszaru śródziemnomorskiego. Do Europy zawleczony został w epoce brązu.

Niepozorną, ale bardzo piękną rośliną segetalną jest kurzyśląd błękitny *Anagalis foemina* (Ryc. 1)

Ryc. 1. Kurzyśląd błękitny *Anagalis foemina*. Fot. Kamil Szczepka.

występujący na polach, miedzach i nieużytkach. Preferuje gleby wapienne, osiąga wysokość do 20 cm. W 2006 roku umieszczony został na Czerwonej liście roślin i grzybów Polski. Występuje na rozproszonych stanowiskach głównie w pasie wyżyn. Częściej w uprawach spotkać można blisko z nim spokrewniony kurzyślad polny *Anagalis arvensis* o drobnych, czerwonych kwiatach.

Stosunkowo pospolitym chwastem zbóż ozimych pozostaje ostróżeczka polna *Consolida regalis* kwitnąca na fioletowo od czerwca do września. Jest gatunkiem ciepłolubnym preferującym gleby bogate w węglan wapnia. Jest archeofitem pochodzenia pontyjskiego, gdzie występuje na terenach stepowych. Na terenie Polski pojawiła się w okresie rzymskim.

Interesującym gatunkiem związanym z polami uprawnymi jest przewiercień okrągłolistny *Bupleurum rotundifolium* z rodziny selerowatych. Jego nazwa bezpośrednio nawiązuje do okrągłych, sinozielonych liści, przez środek których przechodzi łodyga. Jest dziś rośliną rzadko spotykaną, głównie na terenie wyżyny małopolskiej i lubelskiej. Preferuje suche, wapienne podłoże. Pochodzi z obszaru wschodniej części morza śródziemnego i Iranu. W Polsce rozprzestrzenił się w okresie średniowiecza. Kwitnie od czerwca do sierpnia.

Na polach zbóż ozimych, a także miedzach i ciepłolubnych murawach spotkać można pszenca różowego *Melampyrum arvense* (Ryc. 2) o kłosokształtnych, różowych kwiatostanach. Jest rośliną związaną z glebami bogatymi w węglan wapnia. Kwitnie w okresie od maja do września, jest półpasożytem. W przeciwieństwie do wcześniej opisanych gatunków nie jest archeofitem.

Ryc. 2. Pszeniec różowy *Melampyrum arvense* Fot. Kamil Szczepka.

Z obszaru śródziemnomorskiego zawleczone zostały do Polski cztery gatunki wyk związanych z uprawami zbóż. Są to wyka wąskolistna *Vicia angustifolia*, wyka czteronasienna *Vicia tetrasperma*,

wyka kosmata *Vicia villosa* oraz wyka brudnożółta *Vicia grandiflora* charakteryzująca się dużymi, białymi kwiatami. Pierwsza z wymienionych jest obecna na terenie naszego kraju najprawdopodobniej od wczesnego średniowiecza, druga przybyła do środkowej Europy w neolicie, trzecia znana jest od okresu rzymskiego. Wyka brudnożółta została zawleczona w drugiej połowie XX wieku, jest więc kenofitem (rośliną zawleczoną po roku 1500).

Bardzo rzadko już spotykaną rośliną jest czechrzyca grzebieniowa *Scandix pecten-veneris* należąca do rodziny selerowatych. Jego cechą charakterystyczną jest bardzo długi dzióbek na rozłupce (nawet 6 razy dłuższy od pozostałej części owocu). Jest gatunkiem pochodzenia śródziemnomorsko-irano-turańskiego. Rośnie na pojedynczych stanowiskach na wyżynie małopolskiej oraz lubelskiej. Jest gatunkiem zamieszczonym w Polskiej czerwonej księdze roślin.

W uprawach zbożowych na glebach bogatych w węglan wapnia spotkać można włóczydło polne *Caucalis daucoides*. Jest gatunkiem pochodzenia śródziemnomorsko-irano-turańskiego, do Europy trafił we wczesnym średniowieczu. W Polsce notowany jest głównie na wyżynie śląskiej, małopolskiej i lubelskiej. Jego cechą wyróżniającą jest charakterystyczny owoc – wydłużona, pokryta haczykami rozłupnia. Kwitnie w okresie od maja do września.

Na podłożu bogatym w węglan wapnia występuje także pochodzący z obszaru irano-turańsko-pontyjskiego groszek bulwiasty *Lathyrus tuberosus* o czerwono różowych kwiatach.

Chwasty pół uprawnych, choć niepożądane, jednak często piękne przegrywają walkę z nowoczesnym rolnictwem. Zachęcam więc, by będąc na wycieczce w terenach rolniczych dostrzec ten zanikający element wiejskiego krajobrazu.

Kamil Szczepka (Kraków)
E-mail: kamil.szczepka@gmail.com